

WEIMARTÓL POTSDAMIG

A MAI NÉMET BIRODALOM a porosz katonai monarchia alkotása, a porosz állam pedig a Hohenzollerneké. Ebben az Isten kegyelméből való uralkodó teljesen korlátlan fejedelem. Igaz, hogy II. Frigyes magát az állam első szolgájának nevezte, de az „ő“ állama első szolgájának, ami más szóval annyit jelent, hogy önmagának volt a szolgája s az ő szolgája volt minden porosz. Itt, ebben a fejedelmi magas iskolában alakult ki a porosz államétség, a hűséges, odaadó kötelességteljesítésnek az a fanatizmusa, amely a porosz katonát s a porosz tisztviselőt egyébként számos nem mindig rokonszenves vonása mellett oly tiszteletreméltó erkölcsi magaslatra állítja. Amikor azután a napóleoni „felszabadító“ háborúban a porosz királyság átveszi a német nemzet vezetését, a porosz állam eszméjéből kiindulva építi ki Hegel a modern nemzeti állam elméletének alapjait. A hegeli állam formája a monarchia, de azért ez már nem a régi „patrimonialis“ királyság, amelynek egyedüli szuverén ura és tulajdonosa a fejedelem: ebben a monarchiában a fejedelem csupán legfelső, noha az önálló cselekvés hatalmával felruházott orgánuma a nemzetnek, mint államalkotó népnek.

A Bismarck-féle államalkotás e porosz nemzeti monarchia eszméjét terjeszti ki a német birodalomra, a nagy háborúban pedig nemcsak a német nemzet, hanem a német nemzeti monarchiának Hegel által elgondolt és Bismarck által megvalósított eszméje is szemben áll a nyugati demokráciák államelméletével.

A Hohenzollernek birodalmában a politikai hatalom a császár kezében összpontosul: mellette a Reichstag csupán a kerékkötőnek szerepét játssza, döntő szava nincs. A háborúnak német részről való megindítása is tehát elsősorban az uralkodónak és kormányának hatalmi ténye volt, ami persze semmit sem változtat azon az igazságon, hogy a német császári hadüzenet épp oly világos közvéleményre támaszkodott, mint az angol, vagy francia parlamentáris kormányoké. Kétségtelen azonban, hogy a háború vitéléért és elvesztéséért való politikai felelősséget Németországban a császárnak és a kormányát támogató rétegeknek és pártoknak kellett viselniök.¹ A politikai felelősség levonásának csupán magától értetődő következménye volt, hogy a kor-

¹ Félreértés elkerülése végett: az ú. n. „háborús felelősség“ metafizikai kérdésével itt nem foglalkozunk. Nézetünk szerint e kérdésre nincsen tárgyilagosan adható válasz, mert a kérdésnek nincs is tudományosan megfogható értelme. Az egész kérdés felvetése és tárgyalása pro és kontra egyaránt a politikai propaganda hadmozdulataihoz tartozik s az ép oly kevésbé dönthető el tudományosan, mint az a kérdés, hogy a tyúk van-e előbb vagy a tojás.

Hiányzást azoknak a tényezőknek és pártoknak kellett átvenniük, amelyek a császár kormányával és „rendszerével“ szemben következetesen ellenzékben voltak. Ezekből a pártokból — a szociáldemokratákból, a polgári demokratákból és a katolikus Centrumból — alakult meg az ú. n. „Weimari koalíció“, amely a birodalom kormányzását átvette. Csakhogy, mivel a forradalom nemcsak a régi kormányrendszert, hanem a császári trónust is ledöntötte, a weimari nemzetgyűlés által kidolgozott alkotmány az egész államépületnek új alapokat igyekezett adni, s a nemzeti monarchia helyébe a népszuverenitás elvére épített egy nyugati stílusú parlamentáris és demokratikus köztársaságot.

A weimari koalíció kétségkívül bírta a választóközönség többségének mandátumát. Népszerűségének két főforrása volt: az egyik a példátlan háborús erőfeszítés reakciója, amely a szigorú monarchikus katoná állam alapjait megrendítette s béke és szabadság utáni vágygal töltötte meg a lelkeket — a másik az a meggyőződés, hogy egy „baloldali“, demokratikus és pacifista nézeteket valló rendszer, amely világnézetében az antant-államoknak fennen hirdetett elveihez alkalmazkodik, méltányos elbánásra számíthat az antant részéről. Hiszen az antant-propaganda nem egyszer hangoztatta, hogy ők voltaképp nem Közép-Európa népei ellen, hanem e népek felszabadítása végett, a katonai autokrácia megdöntésére, a békéért és a demokrácia eszményeiért küzdenek! Ez az utóbbi illúzió azonban hamarosan szétfoszlott, mihelyt az antant átnyújtotta a versaillesi büntető parancsot.

Ennek nem is annyira súlyos materiális rendelkezései érintették a németeket legfájdalmasabban, hanem az a méltatlanul megalázó bánásmód, amelyben az antant őket részesítette: az, hogy nem kezelték őket egyenrangú, noha legyőzött ellenfél gyanánt, hanem egyedül a győzelem jogán valósággal törvényt ültek felettük, egyoldalúan elmarasztalták őket az ú. n. háborús felelősségben és általában úgy bántak velük, mint valami útonálló haramiákkal.

A politikai dinamika szabályaiból folyik, hogy amint a császári kormánynak viselnie kellett a belpolitikai felelősséget a háborúért, vagyis annak elvesztéséért, ugyanúgy zuhant a weimari rendszer nyakába a békéért és a keserű nemzeti megaláztatásért járó politikai felelősség. És nemcsak ennek terhét kellett viselnie az ifjú republikának, hanem azt az erkölcsi „Katzenjammert“ is, amely a német nemzetet elfogta, amidőn kezdett ráeszmélni arra, hogy amikor Vilmos császár személyének eltávolításával nem érte be, hanem a birodalom egész politikai rendszerét nyugati, demokratikus és „civil“ szellemben alakította át, ezzel voltaképpen átment az antant táborába s önmaga is segített kiszabni az egyébként annyira illetéktelen versaillesi ítéletet! Hiszen, mint mondtuk, a háborúban nemcsak a német nemzet, hanem e nemzet egész politikai filozófiája is szembekerült a nyugati világgal. Az antant használhatott itt-ott fordulatokat, amelyek a háborúért a „Kaiser“ személyes felelősségét állították előtérbe, ámde nem kétséges, hogy voltaképp a német nemzeti állam egész berendezését, a németiség politikai és metafizikai egyéniségét is a vádlottak padjára vonta. A császár mellett felelőssé tette a négyéves pusztításért Bismarckot és Nagy Frigyeszt épp úgy, mint Hegelt, Fichtét és Kantot.

Nem csodálatos, hogy a német nemzet elfordult II. Vilmostól, aki bizonyára kicsinek bizonyult Bismarck örökének vitelére, de amidőn egész politikai rendszerét félrelökte s magára aggatta a nyugati demokráciának lelkétől idegen ruházatát, ezzel voltaképp behódolt az antant-népek világnézete előtt s Kanosszát járva, magát megalázva, egész történeti múltját s a világtörténetben páratlan háborús erőfeszítésének dicsőségét tagadta meg. A nemzeti panteonban pedig Fichte és Hegel helyére Lockeot és Rousseaut, Nagy Frigyes és Bismarck helyére Sieyés abbét és Woodrow Wilsont állította fel. Mindezt komoly és őszinte békevágyból, de mindezt — hiába!

A weimari rendszert túlnyomóan becsületes német hazafiak szervezték meg és képviselték. Ennek dacára, ez a rendszer önkéntelen glorifikációjává vált az antant győzelmének és szimbólumává a német nemzet legnagyobb megaláztatásának. Az ebben rejlő tragikum hamarosan elhervasztotta a weimari rendszer népszerűségét és a néphangulat fordulása végül nagyszabású módon nyilvánult meg 1925-ben Hindenburg tábornagnak a birodalom elnökévé való választása alkalmából. Ez a népszavazás a wilhelmin Németország utolsó nagy alakját állította a birodalom élére — akinek elvhű és császárhű egyénisége nyitott könyvként állott a választóközönség előtt — s ezzel voltaképpen felhatalmazást adott neki arra, hogy — saját helytartósága alatt — proklamálja a monarchia helyreállítását. Ez azonban akkor nem volt gyakorlati lehetőség: a német birodalomnak sem külpolitikai helyzete, sem benső fegyveres ereje nem engedte meg azt, hogy az antanttal és a szociáldemokrata szakszervezetek töretlen erejével konfliktusba keveredjék. De különben is, a birodalom külpolitikai vezetése ebben az időben Stresemannak kezében volt, akinek hűséges német hazafiságában nem lehetett kételkedni és akinek „közeledési politikája“ mindinkább komoly sikereket látszott ígérni. Az ősz tábornagy tehát — bizonyára nehéz szívvel bár — letette az esküt a köztársasági alkotmányra s öt éven át szilárdul kitartott a weimari rendszer mellett, amely pedig eközben vitte a sír felé Stresemant és politikáját épp úgy, mint azt a látszatkonjunktúrát, amely 1926 és 29 között a német gazdasági élet vérkeringését felpezsdítette.

Amikor azután a weimari rendszert a Young-terv összeomlása nyomán 1930-ban utolérte a katasztrófa, a német nemzeti reakció emelkedő dagálya már nem a wilhelmin monarchia távoli halvány holdfénye, hanem más csillagkép felé gravitált. A német éjszakában emelkedően, kísérteties fényben feltűnik egy titokzatos égi jel: a horogkereszt...

DE A WEIMARI RENDSZER hamarosan csődöt mondott belpolitikailag is.

A császári német birodalom törvényhozó gyűlései nem voltak modern, nyugati értelemben vett parlamentek: a politikai hatáskörben, a kormányzat vitelében a döntő szó joga nem őket, hanem az uralkodókat illette. Ezzel szemben a weimari alkotmány, mint tudjuk, előírta a parlamentáris kormányrendszert, kimondván, hogy az elnöknek, mint államfőnek minden ténykedése egy a parlamentnek felelős

miniszter ellenjegyzéséhez van kötve és hogy a kormány nem maradhat helyén, ha nem bírja a parlament bizalmát. A parlamentáris rendszer azonban feltételezi azt, hogy a nemzet politikai képvisellete egy vezető társadalmi réteg, egy „élite“ kezében van, amelyben a pártalakulás ellentétei nem mélyrehatóak, amelynek világnézete végeredményben egységes, úgyhogy körében a vita termékeny lehet és sohasem végződik azzal, hogy a többség a kisebbséget egyszerűen lehengereli. Ez a rendszer nem fejlődhetett ki az alkotmányos monarchia német rendje mellett, ahol a politikai hatalom letéteményese s ennek következtében a nemzet egészének politikai reprezentánsa az uralkodó volt: vele szemben a Reichstag megmaradt rendi gyülekezetnek, amelyben minden társadalmi érdekcsoport külön megbízottakkal volt képviselve, akiknek feladatuk nem lehetett egyéb, mint saját megbízóik érdekeit a kormánnyal szemben — ha mindjárt a közérdek rovására is — lehetőleg hűségesen érvényesíteni. A parlamentnek ez a rendi, érdekképviselői tagozottsága változatlanul megmaradt az új Reichstagban¹ is — amit természetesen elősegített a listás választási rendszer bevezetése — azzal a különbséggel, hogy most ezeknek az érdekképviselőknek egy csoportjából álló koalíció, mint „többségi csoport“ beült a politikai hatalom birtokába.

Nézzük meg most már, hogyan festettek Hugo Preussnak, a weimari parlamentár izmus tervező építésének leírása szerint a koalíciós kormányok az új Reichstagban! „A különböző frakciók holmi parlamenterek útján tárgyalnak egymással egy kormánykoalícióba való belépés felől ... Minden a koalícióra jelentkező pártfrakció többségi határozattal, bizonyos minimális követeléseket állít fel, amelyekből azután a parlamenterek testülete megkísérli egy kormányprogram szimfóniáját összekomponálni. Ámde gyakorlatilag a legfontosabb kérdés a miniszteri tárcák elosztása, amikor is a frakciók igényei inkább számbeli erejükre, vagy a koalíció megalkotása szempontjából való nélkülözhetlenségükre támaszkodnak, semmint arra, hogy a szóbanlevő minisztériumok vezetésére különösen rátermett jelöltek volnának. Itt azután ismét külön tárgyalásokba kell bocsátkozniuk a frakcióknak s megkísérelniük a megegyezést a clearing-rendszer szerint: ez alkalmat ad egynémely meÜéktekintetnek érvényrejuttatására stb. Ily eszközökkel talán el lehet háritani pillanatnyi politikai nehézségeket többé vagy kevésbé rövid időre. Ámde parlamentáris kormányalakításnak, amely e rendszer erejét a bel- és külpolitikában kellőképp kidomboríthatná, ezt a metódust nem lehet nevezni“. (Berliner Tagblatt, 1925 X. 7.)

Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a weimari Németországnak 13 év alatt 10 kormánya volt. E kormányok létalapja, mint a koalíciós kormányzásé általában, a „zsákmányrendszer“, vagyis a politikai hatalom által biztosítható állások, javadalmak és egyéb előnyök szétosztása a koalíciós csoportok párthívei és követői között. Hogy pedig ez a zsákmány a háború utáni „szociális“ Németországban korántsem volt megvetendő tétel, az kitűnik abból az egy adatból, hogy 1927 /28-ban, a közigazgatás összes kiadásai a birodalomban, a tagállamokban és a községekben nem kevesebb, mint 18.8 milliárdra rúgtak.

Következésképpen abban sincsen semmi csodálatos, hogy a weimari rendszer ütőerét az 1929-ben beállott gazdasági válság vágta el. A birodalom „szociális“ kiadásait feltétlenül csökkenteni kellett: ehhez a szociáldemokraták nem járulhattak hozzá s ekkor kitűnt, hogy nélkülük nem lehet a birodalmi gyűlésben valamelyest életrevaló többséget találni. Ily körülmények között lép előtérbe Hindenburg „elnöki diktatúrája“, amelyet nevében a legkonzervatívabb „weimari“ párn, a Centrum vezéralakja, Brüning, mintegy két esztendeig több-kevesebb sikerrel gyakorol.

¹ Ezekre a kérdésekre-nézve 1. szerző tanulmányát: „Parlamentarizmus és diktatúra.“ Magyar Szemle, 1932 április—július.

Hindenburg—Brüning diktatúrája azonban korántsem jelenti még a weimari rendszer félretételét. Ellenkezőleg, Noha első fázisában Brüning kormányzása, Hindenburg öhajításához képest „jobboldalidnak indult, rövidesen átalakult „baloldalivá“ és a weimari rendszer védőpajzsává.

A weimari alkotmány kreációi közé tartozik ugyanis a „legális diktatúra“, amelyet nem lehet a parlament közreműködése nélkül fenntartani. A birodalmi alkotmány 48. cikkének kényelmes és tág értelmezése alapján az elnököt csaknem korlátlan tartalmú szükségrendeleti jog illeti meg: csakhogy rendeleteit azonnal be kell mutatnia a parlamentnek s ennek kívánságára vissza kell azokat vonnia. Ezenkívül „diktatúrát“ is csak olyan kormány gyakorolhat, amelytől a Reichstag nem vonja meg „bizalmát“. Ez a diktatúra megkönnyíti és meggyorsítja a sommás intézkedést, de az elnöki hatalmat korántsem emeli a parlament fölé. Brüningnek, illetőleg a kormányában képviselt frakciók csoportjának nem volt ugyan formális többsége a Reichstagban, de élvezte a szociáldemokraták hallgatóságos támogatását. Ez pedig két indokból történt: az egyik az, hogy a Hitler-féle nemzeti szocialista pártnak, a szélső jobboldali „reakció“ reprezentánsának az 1930 őszi választásokon való hirtelen előretörése után a szociáldemokraták álltak az új választás gondolatától — a másik, pozitívabb, abban állott, hogy a szociáldemokrata pártnak vezetői, maguk is tapasztalt s immár miniszteri székekben megedzett politikusok, nagyon jól tudták azt, hogy a birodalom szociális terhein — az ő híveik rovására — feltétlenül enyhíteni kell, de a társadalombiztosítási intézménynek elkerülhetetlen reformjéért saját tömegeik előtt nem merték vállalni a tetleges felelősséget. Protestáltak tehát és igyekeztek a marxizmus antikapitalista frazeológiáját a berozsdosodástól megóvni, de azért hagyták Brüninget cselekedni a kényszerű szükséghez képest.

Közben Hitler mögött félelmetes arányokban nőtt a tömeg. Az 1930 szeptemberi választásokon 6,380.000 szavazat esett a nemzeti szocialista jelöltekre, 1932 márciusban, amikor Hitler a birodalmi elnökségre jelöltette magát Hmdenburggal szemben, a „Náci“-vezér 11,300.000 szavazatot kapott, az áprilisi második menetben pedig újabb kétmillióval szaporodott fűveinek száma s kevés híján elérte a 13 és fél milliót, az összes leadott szavazatoknak 37%-át. Ennek dacára, a Hindenburg—Brüning-diktatúra által képviselt weimari rendszer még mindig kényelmes többséggel, erős plebiszcitummal megerősödvé került ki az elnökválasztási harcból; hiszen 36 millió leadott szavazatból közel 20 millió esett Hindenburgra. És mégis, nem is egészen két hónappal e nagy győzelem után a tábornagy váratlanul elbocsátotta a Brüning-kormányt s helyébe egy, a pártpolitikától távolabb álló, de kimondottan jobboldali politikusra, Papén volt vezérkari tisztre bízta a kormányalakítást.

Nem írunk sem történelmet, sem krónikát s így nem kell foglalkoznunk a személyes motívumokkal, amelyek Hindenburg állásfoglalását lélektanilag meghatározták: fontosabb számunkra annak a megállapítása, hogy a parlamentáris logika szempontjából a birodalmi elnök elhatározása indokolt volt. Kevéssel az elnökválasztás után a birodalomnak mintegy négyötöd részében lezajlott Landtag-választásokon ugyanis mindenütt erős elhajlás mutatkozott jobbfelé s a birodalom kétharmadát jelentő Poroszországban a Centrumtól jobbra eső pártok a szavazatok 48%-ával csaknem elérték az abszolút többséget, holott a sajátképi weimari koalíció már csak 38%-át kapta meg a leadott szavazatoknak. Az elnök döntése tehát parlamentáris szempontból korrekt volt, tekintettel a közvéleményben mutatkozó tetemes hangulatváltozásra. A formális parlamenti logika azonban azt kívánta volna meg, hogy a jobboldali kormány megalakítását Hindenburg Hitlerre, mint a legerősebb jobboldali párt vezérére bízta. Csakhogy Hitlerék úgyszólván csak fizikailag ültek a parlamentben: az ő pártjuk elvben nem állott parlamentáris alapon s voltaképp maga volt a weimari rendszer negációja. Hitler ragaszkodott ahhoz, hogy a hatalomra legális úton jusson, mert nem akarta kitenni sem az országot sem a Náci miliciát egy nyílt polgárháború kockázatainak. De aziránt viszont nem lehetett semmi kétség, hogy ha Hitler egyszer békésen hatalomra kerül, e hatalommal saját tervei szerint fog élni s azt meg fogja tartani, tekintet nélkül arra, hogy a weimari alkotmányt ezzel sérelem éri-e vagy sem. Akármilyen egyéb motívuma volt is az agg tábornagnak, garanciák nélkül nem volt hajlandó Hitlernek átadni a hatalmat, mert ő megesküdött a weimari alkotmányra s annak formális megsértéséhez nem akart segédkezni adni.

Mivel pedig a weimari alkotmány szellemében a birodalmat még „jddiktatúrásan“ is csak olyan kormány vezethette, amelyet a Reichstag többsége is megtűrt) az elnök bizalmi embere. Papen kancellár két ízben is kénytelen volt feloszlatni a birodalmi gyűlést, de mind a kétszer anélkül, hogy a többségi alapon való kormányalakítás lehetősége valóra vált volna.

Az 1930 őszi választások után a középpártokból alakult Brüning-kormánynak a szociáldemokraták passzív támogatásával még volt többsége. Az 1932 júliusi választásokon ez a „többség“ leolvadt 296-ról 244-re, egy 575-ről 607-re felszaporodott létszámú Reichstagban. De sem jobboldali többséget nem lehetett alakítani a Centrum és a Nácik nélkül, sem baloldali többséget a kommunisták nélkül; a két forradalmi párt, a Nácik és a kommunisták pedig együtt oly negatív többséget alkottak, amelynek bizalmatlansági vétumán minden kormánykoalíció hajója zátonyra került volna. A novemberi választásokon a Nácik némi tért vesztek a Papen-kormányát egyedül támogató Nemzeti Néppárt javára, de egy jobboldali kormányalakítás még így is csak Nácik, Nemzetiek és a Centrum közreműködésével lett volna lehetséges; ez a lehetőség pedig megtört Hitler ellenállásán, aki csak saját vezetése alatt és saját politikája szellemében volt hajlandó a kormányzást vállalni.

Papen missziója ezzel csődbe jutott s az elnök egy másik bizalmasát, Schleicher tábornokot állította a kormány élére. Schleichemnek azonban semmivel sem volt több szerencséje, mint Papennek s Hindenburg most már belátta, hogy a válság előntötte a weimari rendszer gátjait. Így került a hatalom a rendszer teljes negádját jelentő Nád-diktatúra kezébe.

MIELŐTT most már megvizsgálják a Nemzeti Szocialista Párt sajátképi szerepét a német alkotmányválság szempontjából és hatalomra jutásának további jelentőségét, fel kell vetnünk még egy problémát, amelynek megoldása az aktuális államelméleti kérdések szempontjából alapvető jelentőségűnek látszik.

Mondottuk, hogy a weimari parlamentarizmus mellett a kormányzáshoz a birodalmi elnök és a Reichstag többségének együttműködése volt szükséges és hogy ilyen többséget Brüning bukása után többé nem sikerült összehozni. Még kevésbé lehetett ezen alkotmányreformmal segíteni, amihez a Reichstagban kétharmad többségre lett volna szükség. A Reichstagot teljesen „kikapcsolni“ pedig alkotmányellenes lett volna. Itt azonban felmerül egy további megfontolás: a birodalmi elnök népszavazással nyeri mandátumát, tehát a szuverén népnek közvetlen bizalmát bírja. Nem több-e ez, mint a Reichstag bizalma? Hiszen tudjuk, hogy a weimari alkotmány tervezője, Preuss, éppen azért tért el a francia példától, ahol az elnököt a parlament választja meg, mert erős végrehajtó hatalmat akart, mert az volt a véleménye, hogy „a kormánynak a demokráciában is kell kormányozni tudnia“ („Das Neue Reich“ 1919 VIII. 10). Már most kétségtelen, hogy a demokrácia államelméletének klasszikusa, Rousseau szerint a nép, mint szuverén, nem kötheti meg végleg akaratát, hogy tehát demokratikus államberendezés mellett egy népszavazás útján nyert többségi határozattal „alkotmányos“ akadályokat feltétlenül el lehet hárítani az útból. Ez az igazság tehát módot adott volna az elnöknek arra, hogy a Reichstag mellőzésével népszavazásra bocsássa az alkotmány szükségesnek látszó reformjára vonatkozó javaslatait. E gondolat felvetése annál is inkább jogosultnak látszik, mert kétségtelen, hogy a szavazásnak más, világosabb értelme van, ha egy határozott kérdésre várunk választ, amelyre igennel vagy nemmel kell felelni, mint hogyha egy tucat pártlistát teszünk a választópolgár elébe. Amikor pártok között kell

választania, kijelöl egyet, mert mást nem tehet s ez nem okvetlen jelenti azt, hogy a pártrendszert, mint olyant, helyesnek tartja s hogy nem küldené-e inkább az egész parlamentet összes pártjaival a pokol fenekére. Valóban, ha „annyi balszerencse közt s oly sok vizzály után“ ezt a világos kérdést teszik fel a közismerten rendszerető, tekintélytisztelő és apolitikus német népnek: nem csekély valószínűséggel lehetett volna elvárni, hogy jelentékeny többséggel foglal állást a mélyen diszkreditált parlamentárizmus ellen.

A Papen-kormány a jelek szerint fontolgatott egy ilyen kísérletet, de aligha tehetné volna meg sikerrel, mert maga is egy parlamenti pártra, a keletporoszországi „Junker“ nagybirtokosság és a kapitalista nagyipar egy részét képviselő Hugenberg-csoportra támaszkodott s ennek nyilvánvalóan nem volt szélesebb talaja a népben. Emellett Papent politikájának szociális értelemben is erősen reakciós színezete súlyos népszerűtlenséggel terhelte meg. Egészen más volt azonban Schleicher tábornok helyzete, aki kifejezetten kívül állott a pártokon s aki nemcsak hogy határozott tettekkel bizonyította, hogy „szociális“ szellemű politikát kíván csinálni, de fel is vette a kapcsolatot a különböző szakszervezeti csoportokkal. Fel lehet tenni, hogy a Hindenburg—Schleicher-kormány megkaphatta volna a néptől a felhatalmazást az alkotmány módosítására, s e kísérletet már csak azért is megtehetné volna, mert a válság megoldására más utat végül sem talált. Vájjon miért nem kísérlete meg?

Nos, kétségtelen, hogy a demokráciában a népakarat minden legalitás végső alapja és forrása s hogy ennél fogva a nép jóváhagyása a hatalom összes tényeinek megadhatja azt a tekintélyt, amely azokat jogerőre emeli. De csak a hatalom tényeit! Mert a népszavazásból csupán tekintélyt lehet meríteni, hatalmat nem. Hiszen a hatalom alapja mindig szervezetség, fegyelem: a szavazó nép pedig alakatlan, szervezetlen sokaság. A hatalom tehát oly priusz, amelynek meg kell lennie, mielőtt jóváhagyásért népszavazáshoz lehetne fordulni. A Hindenburg—Schleicher-kormánynak meglévő hatalmi bázisa erre nem volt elég. Hindenburg saját egyéni tekintélyén kívül ez a kormány csakis a Reichswehrre támaszkodhatott: azonban 100.000 katonával egy csaknem hetvenmilliós népet amúgy is nehéz kordában tartani, hát még hogyha három-négy jól szervezett privat hadsereggel s ennek ellenállásával kell számolni! A régi weimari rendszer hatalmi alapja a Reichswehr, a rendőrség és a munkás-szakszervezetek szervezett ereje volt. Brüning bukása óta a szakszervezetek ellenzékben voltak, de ellenzékben volt azóta a legtöbb tagállam kormánya s természetesen a baloldali pártok által szervezett milícia, a „Reichsbanner“ szervezet is. Emellett továbbra is ellenzékben volt a kommunista tábor és végül a Nácik hadserege is; sőt bármily groteszk, a politikai taktika követelményei úgy hozták magukkal, hogy a jobboldali „elnöki“ kormányok diktatúrájával szemben a Nácik felcsaptak a weimari parlamentárizmus lelkes védőinek! A Papen-kormány rendelkezett a Stahlhelmmel, a monarchista frontkatonák szövetségével, de mióta Papén és Schleicher összezőrdültek egymással, kérdés volt, vájjon számíthat-e a „szociális“ tábornok az acélsisasokra is?

Schleicher tehát nem is gondolhatott arra, hogy hatalomhiányát népszavazással pótolja, hanem a „szociális eszme“ alapján igyekezett a szükséges hatalomkoncentrációt létrehozni s azon volt, hogy hidat verjen a szociáldemokrata és a keresztény szakszervezetek, valamint a Nácik közé. Mikor ez a kísérlet is csődöt mondott, nem maradt más hátra, mint visszatérni a nacionalista erők egyesítésének gondolatához s megteremteni a koncentrációt a Reichswehr, a Stahlhelm és Hitlerék között. Mivel pedig Hitler nem volt hajlandó magát másnak alárendelni, végül is neki kellett átadni a vezetést.

BARMI LEGYEN IS egyéni ítéletünk a Nemzeti Szocialista Párt elveiről és politikájáról: nem lehet kétségbevonni azt a tényt, hogy csak a „Nácik“ uralomrajutásával jött létre a Weimarban megalkotni szándékolt demokratikus német állam lehetősége.

Időközben volt ugyan Németbirodalom, de a német állam voltaképp nem volt sehol. A régi monarchikus állam összedőlt a forradalmi napokban s amit Weimar ennek helyére állított, az nem volt moderm értelemben vett állam, hanem a középkori rendi anarchiának, a Római Szent Birodalomnak egy újabb változata. Állam ugyanis még nem jön létre azzal, hogy létrejön egy jogi rend, amelyet akár a legszélesebb társadalmi konszenzus szentesít, legitimál, amelyet tehát általában érvényesnek tekintenek; — államról csak akkor beszélhetünk, ha valóban existál olyan hatalmi szervezet, amely a jogilag uralma alatt álló területen fölényesen áll szemben minden egyessel és minden más világi szervezettel: ami annyit jelent, hogy hatalmával sikeresen szembeszállni senkinek és semilyen alakulatnak sem lehet kilátása.

Weimarban ilyen államhatalom non jött létre, hanem egy „pluralisztikus“ rendszer, amelyben az állam „csupán egy szervezet, amely más szervezetekkel konkurrál“ (Carl Schmitt, *Der Begriff des Politischen*, S. 31.).¹ A weimari pártok, amelyekről mondtuk, hogy voltaképp nem egyebek, mint rendi érdekképviseletek, az alkotmányban kompromisszumot kötöttek egymással, amelynek megalkotásánál nem arra vigyáztak, hogy az új központi államhatalom erős legyen, hanem ellenkezőleg arra, hogy ne legyen elég erős megzavarni az ő érdekeik

¹ A német pluralizmus részletes meghatározása Carl Schmitt szerint a következő: „Die Entwicklung mancher sozialen Gruppen, politischer Parteien, Interessenverbände und anderer Organisationen geht dahin, dass eine Mehrheit festorganisierter Komplexe mit eigenen Bureaukratien und einem ganzen System von Hilfs- und Stützorganisationen über die Landesgrenzen hinweg sich im Deutschen Reich ausbreitet und sich der staatlichen Willensbildung sowie der öffentlichen Machtpositionen im Reich, in den Ländern und in den Selbstverwaltungskörpern bemächtigt. Als Träger dieses Pluralismus kommen verschiedene soziale Grössen und Machtkomplexe in Betracht: festorganisierte politische Parteien, Interessenverbände (Industriellenverbände, Landbund, Gewerkschaften), Religionsgesellschaften. Sie bestehen und handeln als Träger einer relativ sichern und festen, berechenbaren sozialen Machtfülle. Ihre Bedeutung ist für verschiedene Sachgebiete verschieden..., aber die pluralistische Aufteilung des Staates ist als Tendenz Idar genug sichtbar. Vor allem . . . : die Verfassung selbst und die in ihrem Rahmen sich abspielende staatliche Willensbildung erscheint als Kompromiss der verschiedenen Träger des staatlichen Pluralismus und die nach dem Sachgebiet des Kompromisses — Aussenpolitik, Wirtschaftspolitik, Sozialpolitik, Kulturpolitik — wechselnden Koalitionen dieser sozialen Machtorganisationen verwandeln mit ihren Verhandlungsmethoden den Staat selbst in ein pluralistisches Gebilde.“ *Der Hüter der Verfassung*, S. 62 f.

megállapított egyensúlyát. Hamisítatlanul a rendi liberalizmus szellemében jött létre a weimari konstitúció, amely — amidőn az alkotmányreformhoz kétharmad többség elérését írta elő — arról is gondoskodott, hogy az érdekelt „államalkotó“ kisebbségek — mert a többség csak három darabból volt összetákolható — vétójoggal is föl legyenek ruházva. Mint láttuk, éppen ez a kisebbségi vétó akadályozta meg azt, hogy a weimari „többség“ összeomlásával beállott válságot alkotmányos eszközökkel meg lehetett légyen oldani.

A weimari partnerek egymástól messze elágazó eszményeket képviseltek; megegyezés csak egy ponton volt közöttük: abban, hogy az államrendet a politikai liberalizmus szellemében kell fölépíteni. Kétségtelen azonban, hogy a liberalizmusnak nincsen konstruktív államelmélete. A liberalizmus az államot az egyesnek s a társadalomnak, vagyis a nem-államnak oldaláról nézi: arról csak negatív, limitatív szemlélete van. Amikor „liberális“ államról beszélünk, nem olyan államot értünk, amely a liberalizmus elveire van fölépítve, mert ilyen állam nincsen: hanem olyan államot, amely a maga hatalmát és befolyásának körét a liberalizmus szellemében korlátozza. A liberális államszemlélet tehát már feltételezi, hogy van állami hatalom s ezt az egyénnek és társadalmi érdekeinek védelmében korlátozni, mérsékelni kívánja. Merő korlátokból azonban nem lehet fölépíteni az államot: ellenkezőleg reá korlátokat rakni csak akkor szabad, ha elég erős ahhoz, hogy a korlátozás ráférjen: a liberalizmus helyesen felfogva tehát nemcsak azt feltételezi, hogy van állam, de azt is, hogy ez az állam erős — és mennél erősebb az államhatalom, mennél szilárdabban áll a lábán, annál inkább tehet engedményeket, annál inkább lehet liberális. A liberalizmus bók, amellyel a nagy állami erő adózik az egyéni szellem gyöngéd gráciájának. A liberális államgondolatban feltételezett priusz, a hatalom ténye azonban mindig a társadalom valamely erőteljes tényezőjének önérvényesítési, uralmi akaratán épül fel. A liberális állam éppúgy, mint az autokratikus állam, a maga dinamikus szerkezete szerint: dinasztikus állam, osztályállam vagy nemzeti állam. Sztatikus tekintetben mindhárom típus a hierarchia formájában van felépítve: a hierarchia, a fölé- és alárendeltség, a parancsolás és engedelmisség rendjének világos meghatározása nemcsak az államnak, de minden hatalmi szervezetnek nélkülözhetetlen gerince. Azonban a dinasztikus állam hierarchiája fölülről van megszervezve, s az örökletes fejedelmi hivatás elvén nyugszik. Az osztályállamban a hatalom egy társadalmi osztály szilárdul zárt egységére van építve, amellyel a többi rétegek szervezetlenül, a hatalom eszközeitől megfosztva, „oldott kéve gyanánt“ állanak szemben: jellemző modern példánk a szovjet-állam. A nemzeti államban végül a hatalom dinamikus forrásai, eleven erői megoszlanak a társadalom összes rétegeiben: az a modern civilizált államok dinamikája.

Nos a német Nemzeti Szocialista Párt annak köszönhetette győzelemre hivatott példátlan átütő erejét, hogy a politikai hatalomért küzdő organizációk koncertjében az egész német nemzetet képviselte s nem annak valamilyen kisebb-nagyobb tagozatát. A parlamentben, a különböző rendi, érdekképviseleti csoportok közé a kommunista párttal

együtt a Nácik hozták be a normától elütő, idegenszerű, nyugtalan szülékét. Csakhogy a kommunista párt az osztályállam dinamikáját jelenítette meg, a Nácik ellenben a nemzeti államét. Külső, a pártrendszerhez alkalmazkodott megjelenésében a nemzeti szocializmus úgy lép föl, mint „világnézeti párt“. Friedrich Paulsen ismert meghatározása szerint a politikai párt „spontan entstehende Notorganisation“. Valóban, a Nemzeti Szocialista Pártot jól megérthetjük e definícióból: önként keletkező mozgalom ez, elemi erők tiltakozásaképpen a weimari rendszer, ennek nemcsak kül- és belpolitikai orientációja, hanem egész szellemisége ellen — és „szükségalakulat“, amelynek végső célja pótolni, újból felépíteni a hiányzó vagy legalább is hiányos nemzeti államhatalmat. Másrészt „világnézeti“ párt: ez azt jelenti, hogy egysége — amidőn mögötte a társadalomnak legkülönbözőbb rétegeihez tartozó elemek sorakoznak fel, — merőben egy eszmei egységből ered, egy világnézet, a harcos és türelmetlen nacionalizmus egységből, pusztán a zászló azonosságából, amelyre az egyesek sokasága fölesküszik. De a „világnézeti párt“ fogalmában voltaképp fogalmi ellenmondás rejlik, mint azt Edgar J. Jung helyesen látta meg:

„Világnézeteknek nincsen szükségük ellenlábasokra, lényüktől a pártmozgalom tehát idegen. Viszont az igazi pártok létének értelme éppen az ellenpártok létezésében rejlik... Világnézeti pártok eszerint ellenmondanak önmaguknak, hacsak nem az a céljuk, hogy megszünjenek párt lenni s egyetemessé váljanak. Ebben az esetben azonban nem is pártok voltaképpen, hanem inkább rendek. Ilyen a kommunizmus Oroszországban és a fasiszmus Itáliában,“ (Die Herrschaft der Minderwertigen. 152. f.)

E kettőhöz harmadiknak sorolhatjuk a német horogkeresztet is, de amikor helyesnek fogadjuk el Jung terminológiáját, meg kell jegyeznünk, hogy a „rend“ szónak különböző jelentéseit világosan meg kell különböztetnünk egymástól. Hiszen ezideig éppen a weimari rendszer pártjait neveztük „rendi“ alakulatoknak. Nos „rend“ professzionális egységet jelent, de „professzió“ „hivatást“ éppúgy jelent, mint „hitvallást“. A társadalom organikus tagozatait, gazdákat, iparosokat, kereskedőket, lelkészeket, katonákat, a hivatás egysége fűzi egybe, de a „hitvallás“ egysége fűzte össze a középkori egyházi lovagrendeket: Johannitákat, Templáriusokat, stb. s ugyanez jellemző kiváltképpen a militáns szerzetesrendekre, minők legmagasabb fokon a Jezsuiták. A hivatási rendek a modern világban átalakultak érdekképviselőkké: ezek túlnyomóan „világi“, materialisztikus, racionális kapcsolatok s életelemük az egyezkedés, alkudozás, kompromisszum. Ezzel szemben a „hitvalló“ rendeknek egysége tisztán ideális, szellemi tényezőkben sarkallak: valamely feladat, misszió, rendeltetés eszméje fűzi őket egymáshoz; a hivatási rendbe valaki beleszületik, vagy foglalkozása révén belekerül, ellenben egy hitvalló rendhez önként csatlakozik mindenki egy közös cél megvalósítása végett. Amott realizmus, józan-ság, megalkuvás: itt lázas, harcos, intranzigens fanatizmus Uralkodik.

Ilyen misszió, rendeltetés tudata fűzi egybe s ilyen harcias fanatizmus fűti a Nácikat. Rendeltetésük egy Sorel-i mítosz: a „Harmadik Birodalom“ megteremtése. Lényükkel a kompromisszum gondolata összeférhetetlen: érthető, hogy sereghajtóknak nem lehetett őket

semmiféle, még jobboldali koalícióba sem bevonni. Érthető az is, hogy pártjuk mozgalmában a „programm” rendkívül nagy, sőt túltengő szerepet játszott: hiszen e programmban igyekeztek valamiképp megformulálni az őket egybefűző világnézeti egységet; — másfelől azonban e program szükségképp kaotikus kellett hogy legyen, mert a nemzet egészét átfogó mozgalomnak a társadalom minden rendű és rangú rétegéhez kellett szólania. Amint azonban a mozgalom erőre kap és diadalra jut, a programnak is szükségképp el kell vesztenie jelentőségét: hiszen a párt feladata nem egy tételes program megvalósítása, hanem a szétszórt nemzeti erők összefogása s egy új, erős, autoritativ államhatalom felépítése. Ezért, amint Mussolini azt felelte a kérdezőnek, aki a római bevonulás napján, a „programm” iránt érdeklődött, hogy programja igen egyszerű: kormányozni akarja Itáliát — most Hitler is így válaszolt a programreklamálóknak, első választási beszédében: „Programmunk az, hogy nem ígérünk és nem hazudunk semmit!”

A program kellett az új hatalom felépítéséhez, de a hatalom a fontos, nem a program. Mert ez hiányzott Németországban: az autoritativ, ellenállhatatlan hatalom, amely Mussolini szavaival élve, félreteheti „a groteszk semlegességet a nemzet és az anti-nemzet erői között”, holott a weimari „államot” gyengesége e semlegesség megőrzésére utalta. S az új hatalom erős, mert hierarchikusan van szervezve, mert életeleme a katonás fegyelem, a fölé- és alárendeltségi viszony — noha e diszciplína nem egy „felsőségi” kényszerre van alapítva, hanem az egyesnek önkéntes alávetésére. Ennélfogva ez a rendszer egyúttal demokratikus is, mert az államot alulról, a széles tömegeből kiindulva építi fel, — ezeknek odaadására, áldozatkészségére és kötelességtudatára — és mert a népből, a sokaságból választja ki és emeli fel a „Vezért”, akinek lényegében az egyszerű ember saját magának inkamációját látja és a nemzeti mozgalom átlátszó egységét, homogeneitását, amelyben társadalmi rétegekülönbségek nem játszanak szerepet. A fasiszta s a „Náci” mozgalom kétségkívül demokratikus államot, népállamot akar építeni, amikor a régi történeti államépület romjain visszatér az államalkotás ősforrásához, a néphez, amelyet azonban nem alakatlan embertömegként ölel fel, hanem mint a politikai organizáció elemi formáját, mint milíciát, néphadsereget. „A népgyűlés — mondja a korai társadalmak nagynevű kutatója — nem kevésbé vitális alkotórésze a korai társadalmi szervezetnek, mint a törzsek királyai és a nemzetségek fejei. Persze nem kell azt hinni, hogy a primitív közösségben valami modern értelemben vett «demokratikus» érzést találunk. A népgyűlés alkotó elve nem a politikai képviselő, hanem a katonai organizáció. A népnek egyetemes gyülekezete azonos a hadsereggel.» (Vinogradoff, *Historical Jurisprudence*, I. 353.) Ilyen ősi germán néphadseregként alakítja ki újból az összedőlő német államot Hitler és a Nemzeti Szocialista Párt.

Érdekes és szerencsés körülmény mindazonáltal, hogy egy utolsó plebiszcitummal Hitler megadta a végtisztességet a weimari demokraciának is, amivel szabályosan igazolta az új hatalom születésének kifogástalan legitimitását. De a plebiszcitum ezúttal helyesen is volt

felépítve: nem döntésért vagy hatalomért fordultak a néphez, csupán „akklamáltatták“ vele, régi római mintára, a már megszerzett hatalom birtokosait. A választások előestéjén Hitler és alvezérei egy pillanatig sem hagyták kétségben a publikumot afelől, hogy a megszerzett hatalmat most már mindenképpen meg is fogják tartani, akármiképp üssön is ki a népszavazás. Az „ismeretlen“ választópolgárnak kétségkívül mély megnyugvást okozott ez a biztonság és az, hogy most már tudta, hogy hová kell szavazni. Mert a választó, ha magára hagyják, érzelmei vagy társadalmi hovatartozása szerint igazodik. Legszívesebben azonban mégis csak oda szavaz, ahol a többség van. Mm így legkevesebb befolyással van sorsa intézésére s ezért a felelősséget vállalni nem vágyik. Ösztöne szerint a nép azt várja, hogy vezessék, irányítsák, gyámolítsák: ha magára hagyják oly szituációkkal szemben, amelyekben nem tud tájékozódni, úgy érzi magát, mint a gyermek egy ismeretlen sötét szobában, egyedül.

Az ÚJ PELOPONNÉZOSZI HÁBORÚ véget ér: Weimarnak, a német Athénnek politikai rendszere összeomlott és Potsdam, a porosz Spárta, ünnepi zászlódíszben üdvözli a győzelmes hadvezéretet, akiknek teljesítménye, stílszerű „lakonikus“ rövidséggel szólva: államalapítás az endémikus polgárháború zűrzavarában. Sem több, sem kevesebb. Hogy a megalapított államhatalommal ezután mit tudnak csinálni, egyelőre ismeretlen államférfiúi képességeiktől függ. Az épület felépítése még hátra van, de az alapok le vannak téve.

A hatalomalapítás e munkája persze nem megy erőszak nélkül: hiszen minden hatalom bölcsőjénél ott áll az erőszak: „A l'origine de tous les pouvoirs — mondja rezignáltan Guizot, a liberális államférfiú és historikus — on rencontre la force“. (Histoire de la Civilisation en Europe, p. 70.) Ez az erőszak elcsúszásokkal, „kilengésekkel“ is jár s a mozgalom életrealitásának egyik legfontosabb próbája ez: tudja-e fegyelmezni követőit, meg tudja-e fékezni „egyéni akcióikat“. De az ifjú államhatalom még sokáig nem fogja megengedhetni magának a liberalizmus fényűzését, mert a Németbirodalom mai állapotában semmiféle kormányrendszer nem bírhatja el a rendszeres, türelmetlen kritikát. Tekintet nélkül arra, hogy rokonszenvezünk-e a Náci mozgalom konkrét eszméivel, vagy sem,—egész vizsgálatunkban a mozgalmat, s nem annak programját szemléltük — mindnyájan egyetérthetünk abban, hogy a német népnek ma nem negatív bírálatra van szüksége, hanem szilárd vezetésre és bizalomra. „Der Mut einer Truppe — mondja Oswald Spengler—hängt vom Vertrauen auf die Führung ab; Vertrauen, das heisst unwillkürlicher Verzicht auf Kritik... Politische Begabung einer Menge ist nichts als Vertrauen auf die Führung.“

OTTLIK LÁSZLÓ